

บทที่ 3

สินเชื่อ และหนี้สิน

สินเชื่อหรือการให้กู้ยืม (credit) และหนี้สิน (debt) เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นควบคู่ไปกับกิจกรรมการผลิต การแลกเปลี่ยนสิ่งของและเป็นหน่วยสำคัญทางเศรษฐกิจซึ่งมีผลต่อการแสวงหากำไร การสะสมทุน การลงทุน ดอกเบี้ยและอัตราดอกเบี้ย การกำหนดเวลาการใช้คืน ตลอดจนจนผลทางสังคมที่เกิดขึ้นระหว่างคนและกลุ่มที่กระทำกิจกรรมนี้ร่วมกันดังเช่นการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อกัน การผลิตระบบผู้อุปถัมภ์-ผู้รับอุปถัมภ์ (patron-client relationship) และเกิดระบบเอื้ออาทรหรือความสัมพันธ์ส่วนตัวต่อกัน เป็นต้น

สินเชื่อหรือการให้กู้ยืม

สินเชื่อหมายถึงการลงทุนของคนในสังคมเพื่อให้เกิดผลกำไรขึ้น กิจกรรมประเภทนี้เกิดขึ้นในสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจที่ไม่สลบซับซ้อน ดังเช่นสังคมดั้งเดิม และยิ่งในสังคมปัจจุบันแล้วสินเชื่อมีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจมาก หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นเสมือนหัวใจที่ผลักดันให้เกิดการหมุนเวียนและความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจของสังคมมนุษย์ทีเดียว

เบื้องต้นแห่งการศึกษาลักษณะของกิจกรรมเกี่ยวกับสินเชื่อนี้ เราลองพิจารณาศึกษาตัวอย่างของสังคมดั้งเดิมที่การกู้ยืมปรากฏมีขึ้นและกลายเป็น “สถาบันสินเชื่อ” ที่คนในสังคมนั้น ๆ ยอมรับและประพฤติปฏิบัติตาม จากนั้นลองเปรียบเทียบกับสถาบันสินเชื่อในสังคมปัจจุบันว่าเหมือนหรือแตกต่างกันในด้านหน้าที่ประโยชน์ (function) และรูปแบบ (form) แห่งกิจกรรมประเภทนี้อย่างไร

ตัวอย่างแรกได้แก่พวกอินเดียนแดงซึ่งอาศัยอยู่บนเกาะแวนคูเวอร์ แถบบริติช โคลัมเบีย ประเทศแคนาดา ชนเผ่านี้มีระบบเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับการกู้ยืมเป็นหลักโครงสร้างของการกู้ยืมมีดังนี้ ในกรณีที่ยืมผ้าห่มไป 5 ผืนนั้น ถ้าใช้คืนภายในระยะเวลา 2-3 เดือน จะต้องใช้คืน 6 ผืน ถ้าใช้คืนภายในระยะเวลา 6 เดือน จะต้องใช้คืน 7 ผืน และถ้าใช้คืนภายในระยะเวลา 1 ปี จะต้องใช้คืน 10 ผืน

นอกจากนั้น ชาวอินเดียนแดงพวกนี้ยังสามารถใช้ “ชื่อของตน” เป็นหลักประกันในการซื้อเชื่อแต่อัตราดอกเบี้ยจะสูงมาก หากคน ๆ หนึ่งซื้อเชื่อผ้าห่มจำนวน 30 ผืน ภายในระยะเวลา 1 ปี เขาจะต้องจ่ายคืนถึง 70 ผืน หรืออาจกล่าวได้ว่าอัตราดอกเบี้ยสูงมากกว่า 100 เปอร์เซ็นต์

ตัวอย่างที่สองได้แก่ชาวอีฟูกัว (Ifugao) ซึ่งอาศัยอยู่ตอนเหนือของเกาะลูซอน ประเทศฟิลิปปินส์ ได้ปรากฏรูปแบบของการกู้ยืมเงินเสมือนกับธนาคารหรือที่เรียกกันว่า “เปตัง” (petang) รูปแบบนี้จะมีการจ่ายดอกเบี้ยสำหรับเงินต้นที่ยืมไป ดังเช่นถ้ายืมเงิน 80 เปโซ จะต้องจ่ายดอกเบี้ย 30 เปโซต่อหนึ่งปี และจะต้องจ่ายค่าดอกเบี้ยต่อไปอีกในปีถัดไปถ้ายังไม่สามารถส่งเงินต้นคืน ส่วนการยืมสิ่งของอย่างอื่นนั้นก็ปรากฏขึ้นเช่นกัน เช่น หากขาดข้าวเพื่อการบริโภค ระหว่างกลางปีก็จะมีการไปขอยืมจากเพื่อนบ้าน แต่ต้องใช้คืนเป็นจำนวนถึงสองเท่าเมื่อได้เก็บเกี่ยวข้าวของตนแล้ว ส่วนการยืมหมูนั้นก็ต้องใช้คืนเป็นสองเท่าเช่นกันหรือต้องมีขนาดโตเป็นสองเท่าของหมูที่ได้ขอยืมมา

ในกรณีที่ไม่สามารถจ่ายค่าดอกเบี้ยปีต่อไปได้ จำนวนดอกเบี้ยจะเพิ่มสูงขึ้นเป็นอันมาก เช่น เมื่อชายคนหนึ่งยืมเงินไปทำบุญศพพ่อของเขาจำนวน 3 เปโซ เขาจะต้องจ่ายคืนถึง 24 เปโซ ภายในระยะเวลา 4 ปี

ในสังคมอาฟริกาตะวันตกก่อนที่คนผิวขาวจะเข้าไปปกครองนั้น การ “จำนำ” เป็นปัจจัยสำคัญในระบบเศรษฐกิจซึ่งมีรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามแต่ละสังคม คนในประเทศดาโฮมี (Dahomey) จะต้องใช้ลูกชายหรือลูกสาวเป็นตัวประกันในการจำนำและจะใช้ทาสเป็นตัวประกันไม่ได้ เด็กที่เป็นตัวประกันนั้นจะต้องทำงานเป็นการทดแทนเสมือนหนึ่งเป็นการให้ดอกเบี้ย หากหาเงินต้นไปคืนยังไม่ได้ตัวประกันก็จะต้องทำงานต่อไปเรื่อย ๆ กรณีที่ใช้ลูกสาวจำนำเจ้าหนี้อาจจะเอาเด็กสาวเป็นภรรยาถ้าผู้เป็นพ่อไม่สามารถส่งเงินต้นได้ตามกำหนดเวลา

จากประสบการณ์ในการทำวิจัยของผู้เขียนพบว่า ในหมู่บ้านต่าง ๆ ของอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ มีการซื้อขาย “ข้าวเขียว” กันอย่างกว้างขวาง วิธีการของการซื้อขายมีดังนี้ เมื่อชาวนาประสบกับปัญหาด้านการเงินเขาก็จะไปติดต่อกับนายทุน (ซึ่งอาจจะเป็นคนหบดีในหมู่บ้านหรือต่างหมู่บ้านก็ได้) เพื่อเสนอขายข้าวของตนที่ปลูกตั้งแต่ยังไม่ออกรวงในราคาต่ำ ดังนั้น เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวชาวนาก็ต้องขายข้าวให้แก่นายทุนผู้นั้นก่อน ตามจำนวนเงินที่ได้ไปกู้ยืมมา ส่วนที่เหลือจึงจะขายได้ในราคาปกติ เช่นในกรณีที่ราคาข้าวถึงละ 15 บาท นั้นราคาข้าวเขียวจะขายได้เพียงถึงละ 6-8 บาท จะเห็นได้ว่า อัตราดอกเบี้ยสูงมาก เนื่องจากระยะเวลาการขายข้าวเขียวกับฤดูเก็บเกี่ยวนั้นห่างกันเพียง 3-4 เดือนเท่านั้น แต่เนื่องจากกลไกเศรษฐกิจเป็นเช่นนี้ทำให้ชาวนาต้องขายข้าวเขียวให้แก่นายทุนติดต่อกันปีแล้วปีเล่า

เช่นเดียวกับชาวนาในจังหวัดปราจีนบุรี การกู้ยืมก็เป็นปรากฏการณ์ที่เด่นชัด ในระบบเศรษฐกิจของชาวชนบท ในกรณีแรก ถ้าไปกู้ยืมเงินในตอนต้นของฤดูทำนา จำนวน 100 บาท ชาวนาจะต้องจ่ายเงินต้นพร้อมทั้งดอกเบี้ยคืนภายหลังการเก็บเกี่ยว โดยปกติแล้วดอกเบี้ยจะจ่าย

เป็นข้าวจำนวน 2 ถัง (หรือประมาณ 40-50 บาท) ภายในระยะเวลา 5 เดือน ส่วนกรณีที่สอง ชาวนาจะไปซื้อเชื้อสิ่งของอุปโภคบริโภคตลอดระยะเวลาการเพาะปลูกและนำเอาเงินไปใช้คืน หลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยจะต้องจ่ายเงินต้นบวกดอกเบี้ยในอัตราร้อยละ 50-80

ปรากฏการณ์ดังนี้ยังมีปรากฏอยู่ในปัจจุบันแม้ว่ารัฐบาลจะได้ตั้งสถาบันสินเชื่อขึ้นใน ท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วทุกอำเภอและหมู่บ้าน เช่น กลุ่มธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร กลุ่มสหกรณ์การเกษตรเพื่อให้ชาวบ้านกู้ยืมเพื่อใช้ในการลงทุน จากการวิจัยพบว่า ชาวบ้านยังนิยม ใช้สถาบันสินเชื่อเดิมอยู่เนื่องจากได้รับความสะดวกและเป็นกันเองมากกว่าการกู้เงินจากธนาคาร หรือกลุ่มที่ตั้งขึ้นโดยรัฐบาล (Damrong : 1978, p. 25-28)

ตัวอย่างการศึกษาเกี่ยวกับ “การเล่นแชร์ในตลาดอยุธยา” (ดูตัวอย่างสังคมที่ 9 ใน ภาคผนวกท้ายหนังสือ) เป็นลักษณะสำคัญของการสร้างสถาบันการเงินที่ไม่เป็นทางการของคน ในสังคมไทยและสังคมที่กำลังพัฒนาในแถบเอเชียอาคเนย์ เพราะการเล่นแชร์มีอิทธิพลอยู่เบื้อง หลังการค้าและระบบเศรษฐกิจอยู่มากและมีความสำคัญในฐานะเป็น “สถาบัน” ทางการเงิน นอกเหนือไปจากการกู้ยืมเงินธรรมดา นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการได้มาซึ่งเงินทุนของบรรดาผู้เล่น ตลอดจนดอกเบี้ยที่ได้รับในการเล่นแชร์นั้น ๆ

หน้าที่ประโยชน์ของสินเชื่อ

นอกเหนือจากบทบาททางด้านเศรษฐกิจในแง่ของการลงทุนและได้รับผลกำไรในรูป ของดอกเบี้ยแล้ว หน้าที่ประโยชน์ของสินเชื่อหรือการกู้ยืมยังขยายขอบเขตไปถึงความสัมพันธ์ ด้านอื่น ๆ เช่น เครือญาติ พิธีกรรมและการเมืองด้วย ตัวอย่างเช่น ชาวอินเดียและชาวจีนโพ้น ทะเลจำกัดการสร้างขอบข่ายของสินเชื่อไปครอบคลุมเฉพาะกลุ่มที่มีเชื้อชาติเดียวกันเท่านั้น กลุ่ม คนเหล่านี้จะใช้กิจกรรมในเชิง “การให้ของขวัญ” แก่กันเพื่อรักษาความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติที่ มีต่อกัน เป็นต้นว่าให้เงินทุนแก่คนสนิทไปลงทุนค้าขาย หรือให้เครดิตสินค้าไปขายก่อน หากมี กิจการค้าเจริญขึ้นและมีกำไรมากจึงค่อยนำเอาเงินทุนเหล่านั้นมาคืน

อีกประการหนึ่ง สินเชื่อมีบทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและก่อให้เกิด กลุ่มประเภทผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ขึ้น ในการกู้ยืมระหว่างกันนั้น ผู้ให้กู้จะต้องรู้เรื่องราว เกี่ยวกับผู้กู้อย่างละเอียดทั้งชีวิตส่วนตัวและครอบครัว ตลอดจนการสืบสาวราวเรื่องไปถึงตระกูล และวงศ์วานด้วย ด้วยเหตุนี้ จึงเห็นได้ว่าสินเชื่อก่อให้เกิดผลในแง่อื่น ๆ ในระยะยาว เช่น

1. การปกป้องและคุ้มครองระหว่างคนและกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กันโดยอาศัยระบบ สินเชื่อเป็นพื้นฐานในขณะที่ผู้ให้กู้ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้กู้ในยามขัดสนและช่วยป้องกันและคุ้มครอง

ในกรณีที่พวกพ้องมีปัญหาต่อกับกลุ่มอื่นในด้านกฎหมายและด้านอื่น ๆ ผู้ก็ก็จะยกย่องและป้องกันเกียรติยศชื่อเสียง ตลอดจนสนับสนุนทุกทางแก่ผู้ให้กู้และญาติมิตรของเขา

2. ความจงรักภักดี นอกจากจะเกิดความสัมพันธ์แบบซื่อที่หนึ่งแล้ว ยังจะทำให้เกิดความจงรักภักดีต่อเนื้อเรื่องระหว่างกลุ่มผู้ให้และกลุ่มผู้กู้ที่ไม่มีวันสิ้นสุด ทั้งในช่วงอายุของพ่อแม่ลูก และหลานไปตามลำดับ

3. อาจเกิดมีการแต่งงานระหว่างกลุ่มทั้งสองได้

ตัวอย่างของความสัมพันธ์ของคนที่มีการใช้สินเชื่อเป็นพื้นฐานนั้นจะเห็นได้ชัดจากการศึกษาของซูซาน ที่ศึกษาในหมู่บ้านวาลลัวร์ ที่ตั้งอยู่ในหุบเขาของเทือกเขาแอลป์ ประเทศฝรั่งเศส (ดูรายละเอียดในการศึกษาตัวอย่างสังคมที่ 6 ในภาคผนวกท้ายหนังสือ) ในสังคมนี้จะเห็นได้ว่าของคอมแบร์ได้สร้างความสัมพันธ์กับลูกค้าเป็นเวลานานกว่า 40 ปี และได้โอนกิจการต่อไปยังลูกชายชื่อโรเจอร์อีกด้วย ส่วนความสัมพันธ์ของผู้ที่อยู่ในกลุ่มเล่นแชร์นั้น ผู้ศึกษากล่าวว่า “.....เท่าแชร์อาจสนิทสนมกับสมาชิกทุกคนเป็นส่วนตัว..... เพราะเท่าแชร์จะต้องเลือกสมาชิกจากคนที่ตนรู้จัก เชื่อใจว่าจะซื่อสัตย์ และสามารถจะมีเงินส่งให้ตามเวลาที่กำหนด.....

.....อาจจะแบ่งประเภทของกลุ่มในการเล่นแชร์ออกเป็น 3 กลุ่มดังนี้

1. กลุ่มเพื่อน
2. กลุ่มญาติ
3. กลุ่มคนอาชีพเดียวกัน.....”

นอกจากนี้ควรอ่านตัวอย่างสังคมที่ 10 เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าเจ้าของเงินกู้กับชาวไร่ในเขตอำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลกซึ่งเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดถึงความผูกพันระหว่างกลุ่มคนทั้งสองพวก

การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์และการควบคุม

คำถามที่น่าจะหาคำตอบในการศึกษา “สถาบันสินเชื่อและหนี้สิน” ในสังคมที่นักมานุษยวิทยาให้ความสนใจ ได้แก่ คนในสังคมเหล่านี้ใช้การควบคุมทางสังคมอย่างไรที่จะบังคับให้มีการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของกิจกรรมประเภทนี้ และถ้าหากมีการละเมิดกฎเกณฑ์ดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างไร การตอบคำถามที่กล่าวมานี้เราจะต้องพิจารณาถึงลักษณะของสังคมเป็นส่วนรวมก่อนที่จะวิเคราะห์ในรายละเอียด

ในสังคมดั้งเดิมและสังคมที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย ความสัมพันธ์ของคนที่มีต่อกันมิได้จำกัดเฉพาะเป็นประเภท ๆ ดังเช่นสังคมอุตสาหกรรมและสังคมในเมืองใหญ่ ๆ แต่จะแผ่กระจาย

ออกไปยังความสัมพันธ์ประเภทอื่น ๆ ด้วยในเวลาเดียวกัน ดังเช่น ผู้ให้กู้เงินอาจเป็นพี่ชายของพ่อ เป็นกำนันในตำบลซึ่งปกครองเราอยู่ เป็นเจ้าของร้านขายของชำในหมู่บ้าน เป็นญาติผู้ใหญ่ที่เรา นับถือเสมือนพ่อ และเป็นหัวหน้าฝ่ายฆราวาสของวัดภายในชุมชนนั้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ ทำให้คนมีความสนิทสนมและผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น ด้วยเหตุนี้ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นเพื่อควบคุมกิจกรรมเกี่ยวกับสินเชื่อและหนี้สินนั้นแม้ว่าจะมีได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือเป็นเพียงคำพูดที่ไม่สามารถจะบังคับใช้ในรูปของกฎหมายดังเช่นสังคมปัจจุบันก็ตาม แต่ก็สามารถบังคับให้คู่สัญญาต้องปฏิบัติตามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามนี้ นักมานุษยวิทยาเรียกว่า “ข้อบังคับทางใจ” (moral obligation) ซึ่งเปรียบเสมือนจรรยาบรรณที่คนยึดถือ และปฏิบัติตาม หากมีการฝ่าฝืนไม่กระทำตามแล้ว อาจส่งผลดังนี้

1. คนในสังคมนั้นจะรังเกียจ และไม่มีคนยอมคบค้าสมาคมหรือให้ยืมเงินทองอีก หรือบางครั้งอาจจะถูกไล่ออกจากสังคมไป

2. เกิดความกังวลใจในการกระทำนอกกรอบ (guilty) แม้ว่าสมาชิกของสังคมคนอื่น ๆ จะไม่แสดงปฏิกิริยาต่อต้านเหมือนกรณีแรกก็ตามแต่คนผู้นั้นจะเกิดความไม่สบายใจ เพราะรู้ว่าตนกระทำผิด

ด้วยเหตุนี้ คนในสังคมดังกล่าวจึงต้องพยายามประพฤติปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคมที่วางไว้เพื่อให้พฤติกรรมที่แสดงออกเป็นไปตามความคาดหวังของเพื่อนสมาชิกของสังคมเดียวกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสินเชื่อแบบเก่ากับสถาบันสินเชื่อที่เป็นทางการ

ดังที่กล่าวอย่างละเอียดในตอนต้นว่าบทบาทของสถาบันสินเชื่อในสังคมดั้งเดิมและสังคมที่กำลังพัฒนามีผลเกี่ยวเนื่องกับความสัมพันธ์ทางสังคมในส่วนอื่นด้วย อาทิเช่น เครือญาติ ศาสนาและพิธีกรรมตลอดจนการเมือง การผสมกลมกลืนระหว่างสถาบันทางสังคมหลาย ๆ ประเภทก่อให้เกิดความเชื่อมั่นและทุกคนสามารถคาดหวังไว้ว่าผลที่ได้รับจากการกระทำกิจกรรมนั้น ๆ จะเป็นเช่นไร ความมั่นคงทางสังคมนี้ทำให้สมาชิกของสังคมอยู่กันอย่างมีความสุข

ต่อมา เมื่ออารยธรรมของชาวตะวันตกแผ่เข้าไปถึงซึ่งจะเป็นผลมาจากการยึดครองเป็นอาณานิคมหรือจะเป็นการแผ่กระจายทางวัฒนธรรมตามธรรมชาติก็ตาม สถาบันสินเชื่อที่เป็นทางการ เช่น ธนาคาร การสหกรณ์ และบริษัททางการเงินในรูปแบบต่าง ๆ ก็ได้มีการจัดตั้งขึ้นเพื่อรับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างเศรษฐกิจที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับนานาชาติจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า คนในสังคมเล็ก ๆ จะยอมรับหรือปฏิเสธการบริการของสถาบันสินเชื่อชนิดใหม่หรือไม่ จากการศึกษาของผู้เขียนที่ได้ทำการวิจัยในชุมชนชนบทหลายแห่งในภาคต่าง ๆ ของประเทศนั้น อาจสรุปผลได้ดังนี้

1. ผู้ที่มีฐานะดีและมีการศึกษาสูงในชุมชนมักจะยอมรับและใช้บริการจากสถาบัน-
สินเชื่อประเภทใหม่ในเมื่อเขาต้องการจะขยายธุรกิจให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เช่น การทำฟาร์มไก่ ขุด
บ่อเลี้ยงปลา และต่อเรือหาปลาในทะเล เป็นต้น

2. ผู้ที่มีฐานะปานกลางในชุมชนจะใช้บริการของสถาบันสินเชื่อประเภทใหม่เฉพาะ
สถาบันของรัฐที่มีจุดมุ่งหมายในการให้ความช่วยเหลือ

3. ผู้ที่มีฐานะยากจนมักจะไม่ใช่บริการเหล่านี้ ทั้งนี้เป็นเพราะ

ก. ผู้ให้กู้ยืมเงินจากสถาบันสินเชื่อแบบเก่าจะใช้สิทธิพลหยุดยั้งและกีดกันมิให้
ใช้บริการดังกล่าวเพราะเกรงว่าตนจะเสียผลประโยชน์ที่เคยได้รับจากคนจน

ข. สถาบันการเงินแบบทางการนี้ต้องใช้ทรัพย์สินเป็นเครื่องประกันในการกู้ยืม
คนจนจึงไม่สามารถกู้ยืมได้เนื่องจากไม่มีอะไรเป็นหลักทรัพย์สินที่จะใช้ประกัน (ดำรงค์ : 2516;
Damrong: 1978; Damrong: 1979/b)

อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปดังกล่าวยังต้องพิสูจน์ต่อไปอีกและปรากฏการณ์ดังกล่าวอาจมี
การเปลี่ยนแปลงเมื่อระยะเวลาได้ผ่านไป นอกจากนี้ความพยายามของรัฐได้ทุ่มเทให้บริการเหล่านี้นั้น
เพื่อให้เกิดประโยชน์ให้แก่คนในชุมชนมากที่สุด ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่ท้าทายให้ติดตามศึกษา
วิจัยต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง